

'de aanwezige conservatieve krachten niet kon bundelen omdat hij niet meeding op beslissende, onmisbare punten' (bijvoorbeeld 119 en 212-213). Zijn verdraagzaamheid, zou hem definitief ongeschikt gemaakt hebben als leider van de conservatieven (154), maar tegelijkertijd waren deze al eerder als 'partij' verdwenen (155). In 1876 was hij geen leider meer van 'de conservatieve richting' en stelde hij het landsbelang boven 'het belang van de conservatieve partij die niet bestond en waarvan hij geen leider was' (156). Zo blijft de schrijver, ondanks het bieden van verhelderende aspecten, het eigenlijke antwoord toch schuldig en krijgt men de indruk dat hij met zijn onhelder, soms tegenstrijdig termgebruik is vastgelopen.

Het zou evenwel onbillijk zijn op grond van bovenstaande kritiek tot de conclusie te komen dat het boek niet de moeite waard is. Wie het met bescheidener verwachtingen ter hand neemt dan de auteur in zijn inleiding wekt, zal het geboeid en met vrucht lezen. Het is op zijn minst een interessante bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandse conservatisme.

J. A. Bornewasser

Emiel Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857). Bijdrage tot de studie van het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme* (Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie 5e reeks, VIII; Leuven: Universiteitsbibliotheek-Universitaire uitgaven, 1972, xxxix + 508 blz.).

De verhouding tussen de katholieke kerk, als machtig bolwerk van traditie en restauratie, en het liberalisme, als veldwinnend erfgenaam van het vooruitgangsoptimisme der Verlichting, is een van de meest op de voorgrond tredende aspecten van de negentiende-eeuwse politieke, ideeën- en cultuurgeschiedenis. Het koninkrijk België, staatsrechtelijk gegrondvest op de liberale grondwet van 1831 maar tevens sterk onder invloed verkerend van de katholieke kerk, staat model voor het spanningsveld waarop katholieken zich politiek-theoretisch en -praktisch bewogen. De belangrijke studies van H. Haag voor de begintijd en van A. Simon voor geheel de negentiende eeuw hebben overtuigend aangetoond, hoe zeer een praktische vrijheid ten bate van een bloeiend sociaal en cultureel leven in eigen kring de grondslag vormde voor de onderling gedifferentieerd politiek handelende en denkende katholieken.

Binnen het nieuwe koninkrijk is de ontwikkeling van het bisdom Gent weer een pregnant voorbeeld van deze differentiatie. Zowel op het terrein van de eigentijdse botsing der meningen als in het perspectief van de spronggewijze optredende verschuivingen leent de geschiedenis van dit diocees zich uitermate voor een studie over het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme. Beide stromingen waren eigenlijk op hun wijze ultramontaans, gericht als ze waren op een herleving van de rooms-katholieke kerk. Als twee hoofdrichtingen uiteengroeiend maar ook overgangen en mengvormen kennend, ging het beide om een verschillend geïnterpreteerde vrijheid voor die kerk. Hoe verschillend ook in hun benadering van het liberalisme, ze gaven beide een religieus geïnspireerd en van oorsprong romantisch antwoord op de uitdaging die de 'geest der eeuw' was gaan vormen. Ook voor de pluriformiteit hiervan biedt de regio Gent markante specimina: men vindt er voltairiaanse, 'exclusieve' oud-liberalen naast en tegenover doctrinaire jong-liberalen, weldra aangevuld met behoudsgezinde orangisten, maar ook met radicale 'progressisten'. Van een grondige, op uitvoerig bronnenmateriaal steunende studie over de katholieke kerk in het bisdom Gent mocht derhalve op voorhand een vruchtbaar resultaat worden verwacht. Zij

zou verhelderend licht kunnen werpen op een concrete, regionaal beperkte ontwikkeling van de in grote lijnen bekende, gecompliceerde worsteling van 'het' katholicisme met 'het' liberalisme.

Deze verwachting heeft Emiel Lamberts niet beschaamd. Zijn meer dan vijfhonderd bladzijden tellende werk is volgens de klassieke regelen van het historisch ambacht tot stand gekomen. Het bronnenmateriaal is van een overweldigende omvang en verscheidenheid; de verwerking van de literatuur is borg voor een bevredigend nationaal en internationaal kader; op aimabele en voorzichtige wijze worden in de voetnoten de uit de tekst sprekende - overigens weinig opzienbarende - correcties op gangbare voorstellingen toegelicht. Inleidende beschouwingen en conclusies helpen de lezer telkens om het spoor niet bijster te worden bij het kennis nemen van op het eerste gezicht weinig consistente gegevens. Waar de auteur stelling neemt in bepaalde kwesties, doet hij dat pas na eerst meerdere partijen te hebben gehoord; pro en contra weegt hij in historisch perspectief tegen elkaar af. Een zorgvuldig samengesteld register maakt het boek tevens tot een naslagwerk van blijvende betekenis. Wie op het signaleren van drukfouten belust is, moet het werk ongelezen laten.

De compositie is doorzichtig; de stof is op evenwichtige wijze en met doorgaans acceptabele cesuren over de hoofdstukken en paragrafen verdeeld. Dat 1821 als beginpunt werd gekozen, vindt zijn reden in de zich dan aanvankelijk verbeterende verhouding tussen kerk en staat als gevolg van de dood van de reactionaire, verbannen bisschop De Broglie. De hierop volgende negen jaren worden gekenmerkt door een toenemend verzet tegen Willem I's etatistisch 'Staatskirchentum', dat voor de Zuidelijke Nederlanden in de revolutie van 1830 zijn einde vindt. Het is de periode van 'de groei naar de vrijheid'. Dan volgt de tijd van de 'droomvrijheid' (1830-1838), waarin tot aan de dood van bisschop Van de Velde de mennaisistische liberaal-katholieken, dromend van een vrije kerk in een vrije staat, de overhand behielden. Over de jaren 1838 tot 1847 strekt zich de periode van de 'geprivilegieerde vrijheid' uit: onder invloed van de ultramontaanse bisschop Delebecque werden de kerkelijke belangen gekoppeld aan de tot privileges bereid gevonden conservatieve, unionistische regeringen. In de laatste periode, van 1847 tot 1857, stond 'de vrijheid op de helling'; de auteur laat haar beginnen met het aantreden van het gematigd liberale kabinet-Rogier en eindigen met de aflossing van het conservatief-unionistische kabinet-De Decker door het homogeen liberale kabinet-Rogier-Frère-Orban. In deze tien jaren voltrok zich binnen het katholicisme de definitieve overgang naar het ultramontanisme, dat op steeds meer gespannen voet was gaan staan met het door anti-clericale gevoelens overheerst geraakte liberalisme. Toch zou binnen dat ultramontanisme het daarmee min of meer versmolten liberaal-katholicisme zijn eigen, mitigerende functie blijven vervullen. In dit verband is de keuze van 1857 als eindpunt niet geheel overtuigend te noemen; zij is meer door de staatkundige, nationale ontwikkeling (einde van het unionistisch tijdperk) ingegeven dan door die binnen het kerkelijk leven van het bisdom Gent.

Nu spreekt het vanzelf, dat in een boek als dit kerkelijke en politieke tegenstellingen in hun onderlinge samenhang en diversiteit beschreven zijn. Op langere termijn gezien was de onderhavige tijd immers de incubatieperiode van een partijindeling volgens (anti)religieuze maatstaven. Over het verloop van dat groeiproces, rijk aan op- en neergaande lijnen en bepaald door factoren van religieuze, ideologische, politieke, maatschappelijke en psychologische aard, licht Lamberts' werk ons met een schat van gegevens in. Toch lijkt de auteur de verschillende niveaus waarop katholieken zich in de samenleving bewogen, niet altijd voldoende uiteen te houden. Symptomatisch in dit verband is de passage waarmee hij op pagina 227 zijn tweede hoofdstuk samenvattend inleidt:

De liberaal-katholieken moesten de vlag strijken voor de ultramontanen, die hun vrijheidsvisie wisten op te dringen. De vrijheid werd door de ultramontanen in zekere zin omgebogen tot een privilege voor de Kerk en de hogere standen. Hiertegen kwam de liberale burgerij in het verzet. Een kern van Gentse democraten schaarde zich aan haar zijde, in een wanhopige poging om toch nog de gedroomde vrijheid te verwezenlijken.

In de eerste zin gaat het om een binnenkerkelijke tegenstelling met het oog op de politiek. In de tweede zin wordt de politieke handelwijze van ultramontaanse katholieken samengevat, die hier dan ook beter 'katholieke conservatieven' genoemd kunnen worden. De 'liberale burgerij' van de derde zin is voor een deel ook onder liberaal-katholieken te vinden. In de vierde zin geldt het een liberaal-katholiek geïnspireerde politieke groepering, die zich als zodanig moeilijk met een sociale geleding kan verbinden.

Vooraf voor de laatste door hem beschreven tien jaren, die ontegenzeggelijk een toenevende vijandigheid tussen liberalen en verschillende schakeringen van het clericale katholicisme brachten, bedient de auteur zich te gemakkelijk van de tegenstelling katholiek-liberaal. Is het misschien 'de optiek van... het Gents kerkelijk milieu' (vi) die hem te veel voorbij doet gaan aan het feit, dat menig liberaal politicus praktiserend katholiek was, ook al paste hij niet in de ideologie van het in anti-liberale geest evoluerende liberaal-katholicisme? Hier wreekt zich toch wel de omstandigheid dat het katholieke denken centraal staat bij de behandeling van politieke figuren, en niet hun concrete maatschappelijke positie.

Te wijten is het waarschijnlijk aan diezelfde, negentiende-eeuws kerkelijke invalshoek, dat Lamberts, wiens oordelen over het algemeen van grote objectiviteitszin getuigen, ongewoon afwijzend staat tegenover Lamennais en het mennaisisme. Waarom conformeert hij zich anders aan neo-thomistische literatuur, wanneer hij van de toch ook wel als gemankeeerde kerkvader beschouwde idealist vaststelt, dat deze de evangelische vrijheid ontdeed van haar 'bovennatuurlijk karakter' (91)? Waarom is het een 'ernstige beschuldiging' om een deel van de clerus mennaisistisch te noemen, zoals Leopold I, het kabinet, de adel en een ander deel van de clerus terecht deden (205)? Publicaties van Louis Guillou, die de auteur overigens wel noemt, hadden hem ook hierin tot die voorzichtigheid moeten brengen die hij doorgaans als historicus angstvallig betracht. Aan deze beroepsdrang naar objectiviteit schrijf ik het althans toe, dat een boek dat vol staat met beschrijvingen van ideeën, zo weinig dragers ervan durft te karakteriseren. Bijvoorbeeld lijken mij bisschoppen als Van de Velde en Delebecque voer voor psychologen. Had Lamberts wat meer aandacht aan de karakters van zijn hoofdpersonen besteed, dan zou de betrekkelijkheid van de strijd der geesten nog wat duidelijker zijn geworden.

Noord-Nederlandse vakgenoten zullen dit - ondanks te maken bezwaren - instructieve en wetenschappelijk hoogstaande werk met enige verbazing lezen. Het wemelt namelijk van de gallicismen en belgicismen. Om het uit te drukken in de taal die ik bedoel: ik weet met al die barbarismen 'niet goed blijf'; ja, ik was er door 'verveeld'; hieraan had toch door vriendenhand 'verholpen moeten worden'.

J. A. Bornewasser

Els Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848* (Pro Civitate, Historische uitgaven, reeks in -8°, XXXVII; 2 dln, Brussel, 1973, 491 en 133 blz.).

Het doctoraat van E. Witte, bekroond met de prijs Pro Civitate 1968, is in verschillende opzichten merkwaardig en waardevol. Vooreerst door het verwerkte bronnenmateriaal. Het politiek archief van twintig Belgische steden en van de personages die bij de machtsstrijd in die steden tussen 1830 en 1848 betrokken waren, de kranten en brochures van dezelfde periode, kerkelijk, privé en rijksarchief, in totaal tweeënzestig fondsen, drieëntwintig brochures en honderdtwee kranten, lieten de auteur toe belangrijke feitelijke informatie te verstrekken over episodes uit onze geschiedenis die tot nu toe slechts in vage termen omschreven waren gebleven. Zo wordt de opkomst en evolutie van de radicalen voor een der eerste malen systematisch uiteengezet, het lot van de orangistische en réunionistische beweging beschreven, de rol van de vrijmetselarij binnen de liberale partij aange-toond en het feitelijke bestaan van een katholieke partij organisatie vanaf 1830 bewezen. Alleen reeds vanuit het oogpunt van de louter beschrijvende historiografie staat men hier voor een belangrijk werk. Vooral het tweede deel, waar de liberale politieke strategie ontleed wordt aan de hand van eerstehands informatie: de loge-archieven, betekenen fundamentele bijdrage tot onze feitenkennis van de Belgische politieke geschiedenis.

Het klinkt bijna indecent bij deze studie enige bronkritische bemerking te maken, tenzij ze in positieve zin geformuleerd wordt. Het is zeker dat in de passage waar gehandeld wordt over de organisatorische voorsprong en machtshantering van de katholieken, veel aanvullende informatie zou kunnen gevonden worden in lokaal kerkelijk archief. Dr. Witte consulteerde wel diverse bisschoppelijke archieven maar zou voor bepaalde gebeurtenissen, die nu soms op gezag van anticlericale kranten worden beschreven, veel 'clericaler' bewijsmateriaal hebben kunnen vinden in de kanaal en parochiaal archief. Deze onvolkomenheid (samen met de zetduiveltjes: bijvoorbeeld *Mgr. Aubert* (?), 'Salus patrie, religionis incolunitas, cuiusque felicitas...' (150)) verdwijnt in het niet vergeleken bij de documentatie geput uit andere archieven, en de wijze waarop deze verwerkt werd.

Want dr. Witte heeft het niet bij een louter beschrijvende geschiedschrijving willen laten. Ze behoort tot de generatie historici die voor zijn vak gekozen heeft in een tijd dat de zin van Clío's werkmethode en geloofwaardigheid sterk op de helling wordt gezet. Op het ogenblik dat van verschillende zijden de waarde van het geschiedenisonderricht wordt in twijfel getrokken, kan geen historicus zich nog veroorloven in zijn inleiding de vraag naar de zin en de bruikbaarheid van zijn jarenlang opzoekingswerk uit de weg te gaan. Dr. Witte heeft met haar studie en door haar werkmethode ons inziens op overtuigende wijze het bewijs geleverd van de waarde van haar antwoord op deze belangrijke vraag. Door van meet af aan haar onderwerp vanuit interdisciplinaire, in casu historische en politicologische werkhypothese aan te vatten is ze erin geslaagd verbanden, processen en recurrenties aan te wijzen die bij een traditionele descriptieve geschiedschrijving zouden verloren zijn gegaan. Deze opzet veronderstelde én de kennis van de huidige stand van de politicologische theorie én de historische bekwaamheid om de documenten en gegevens te verzamelen waaraan deze theorieën konden getoetst worden. De politicologische formules werden in het laboratorium van de geschiedenis naar hun toepasbaarheid uitgetest aan een veelheid van feiten en situaties die een onderzoek naar actuele toestanden nooit had kunnen bieden.

Deze werkmethode bepaalde het verloop van de uiteenzetting. In plaats van een chronologische werd voor een systematische volgorde gekozen, waardoor achtereenvolgens het gezagswisselingsproces rond 1830 van revolutionairen naar contrarevolutionairen wordt nagegaan, het machtsverwervingsproces van de anticlericalen ten koste van de clericalen